

УДК 343.347

О. С. Козерацька, старший викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПЕНАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі думок, висловлених в доктрині кримінального права, раніше чинного і сучасного вітчизняного і зарубіжного кримінального законодавства, матеріалів судової практики з'ясувати правову природу пеналізації злочинів проти безпеки виробництва, а також теоретично розробити шляхи і способи вдосконалення кримінально-правових санкцій за ці злочини

Ключові слова: злочини проти безпеки виробництва, кримінально-правова політика, криміналізація, пеналізація, декриміналізація, депеналізація, покарання, необережна форма вини, суспільна небезпека, санкція

Будучи однією з форм юридичного виразу кримінально-правової політики, пеналізація суспільно небезпечних діянь є специфічною стадією боротьби із злочинністю за допомогою кримінального покарання, на якій здійснюється його закріплення в кримінальному законі за кримінально-протиправні суспільно небезпечні діяння.

Пеналізація полягає у встановленні принципів і критеріїв найбільш строгого державного примушення за діяння, що визнаються злочинними; у формулюванні цілей кримінального покарання; у визначенні його видів і розмірів; у пропозиції інших мір кримінально-правового характеру, необхідних і достатніх для дії, на осіб, що зробили суспільно небезпечні діяння [9, 112]. Як вважає А. І. Коробєєв, пеналізація — це процес визначення характеру караності діянь, а також їх фактична караність, тобто процес призначення кримінального покарання в судовій практиці [8, 137]. Вона реалізується на законотворчому і правозастосовчому рівнях. Основними способами її реалізації є диференціація і індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання. Процес визначення характеру караності діянь законодавцем і процес призначення покарання в судовій практиці можна розглядати як етапи пеналізації, які слідують один за іншим.

Пеналізація нерозривно пов'язана з поняттям кримінально-правової санкції, в якій встановлюється конкретне покарання за конкретний злочин. Тому найважливішим завданням пеналізації є розробка і використання теорії побудови санкцій кримінально-правових норм.

Можливість розгляду пеналізації як самостійного напрямку кримінально-правової політики залежить від підходу до поняття криміналізації. Абсолютно справедливо наголошується в літературі, що пеналізація є кількісною стороною криміналізації, її показником, мірилом [10, 97]. Але слід зазначити, що процес пеналізації суспільно небезпечних діянь є постійним, на відміну від процесу криміналізації, який закінчується на стадії формулювання і ухвалення нової кримінально-правової норми. І тому, враховуючи сучасні економічні відносини, появу нових форм підприємництва, постійне оновлення законодавства про охорону та гігієну праці виникає необхідність вивчення ефективності мір кримінального покарання як засо-

Залежно від можливої тяжкості посягань визначають верхні межі санкцій, а також застосування найбільш суворих видів покарань. Так, в кваліфікованих складах майже не передбачені виправні роботи (як менш суворий вид покарання), підвищений термін позбавлення волі до 5–10 років (ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 275 КК), а іноді до 12 років (ч. 2 ст. 274), а також додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [1]. Нижні межі покарань за посягання на життя і здоров'я працівників в процесі трудової діяльності визначено штрафом (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275).

Аналіз ситуації, що склалась на сьогодні у сфері промислової безпеки, охорони праці, свідчить про те, що роботодавцю вигідніше заплатити мінімальний штраф, ніж спрямувати кошти на придбання нового устаткування, засобів індивідуального захисту або на навчання працівників безпечним методам праці.

З метою забезпечення дієвого механізму економічної заінтересованості та відповідальності власника за створення нешкідливих, безпечних умов праці та недопущення аварії на підприємстві Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці та охорону надр» від 24.05.2012 року № 4837-VI [4]. Зокрема цим законом передбачено внесення змін до абзацу другого частини першої статей 271, 272 і 275 Кримінального кодексу України в частині штрафних санкцій та підвищення їх розміру від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700–3400 грн.) [5].

Слід зазначити, що законодавець, приймаючи рішення про підвищення розміру покарання у виді штрафу, не дотримався принципу відповідності покарання тяжкості скоєного злочину проти безпеки виробництва. Так, якщо порівняти склад злочину ч. 1 ст. 271 КК зі складом злочину ч. 1 ст. 272 КК, можна поміти, що за кваліфікуючими ознаками вони мають суттєві розбіжності. Зокрема диспозицією ч. 1 ст. 272 КК передбачений більш високий ступень суспільної небезпеки, ніж ч. 1 ст. 271 КК, який виражається у створенні загрози загибелі людей чи настанні інших тяжких наслідків. До таких наслідків, як це визначено у ч. 1 ст. 272 КК, призводить порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві.

Згідно з ч. 3 ст. 21 Закону України «Про охорону праці» [3] роботодавець повинен одержати дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, порядок видачі якого, а також перелік видів робіт, машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки затверджується відповідною постановою Кабінету Міністрів України [6]. Так, до переліку видів робіт підвищеної небезпеки включено: вибухові роботи та роботи, пов'язані з використанням енергії вибуху; утилізація зброї, звичайних видів боєприпасів та виробів ракетної техніки; газонебезпечні роботи та роботи у вибухопожежонебезпечних зонах; зберігання балонів, контейнерів, цистерн та інших ємностей із стисненим, зрідженим, отруйним, вибухонебезпечним та інертним газом, їх заповнення, спорожнення і ремонт тощо. Отже порушення чинного законодавства про охорону праці при виконанні робіт підвищеної небезпеки можуть привести до значних людських та матеріальних втрат. Але незважаючи на це розмір штрафних санкцій ч. 1 ст. 271 КК аналогічний розміру штрафних санкцій ч. 1 ст. 271 КК. Те ж саме з'ясовується при порівнянні складів злочину ч. 1 ст. 271 КК і ч. 1 ст. 275 КК. Таким чином, у існуючій редакції зазначених статей КК покарання у виді штрафу не відповідає ступеню тяжкості передбаченого в них діяння.

Вважаємо, що вказані невідповідності є недоліками конструювання санкції, отже, невірно проведена пеналізація злочинів проти безпеки виробництва в частині розміру штрафу. На нашу думку, для усунення даних недоліків було б доцільно переглянути розмір штрафних санкцій ч. 1 ст. 272 та ч. 1 ст. 275 КК в бік підвищення.

Звертає на себе увагу той факт, що санкції за скоювання злочинів проти безпеки виробництва мають надмірно широкі межі між нижчими і вищими межами покарання. З одного боку, завдяки такій будові санкцій, альтернативності і варіативності покарання, передбачених в них, а також можливістю за наявності певних обставин підсумовувати призначені покарання або вийти за межі санкції і призначити м'якше покарання, правозастосовувач має можливість ухвалити справедливе рішення у конкретній кримінальній справі.

Проте альтернативність і варіативність покарання, яка підходить для реалізації принципу справедливості, має і іншу сторону, якщо вона дуже велика. У ситуації, що склалася, межі суддівського розсуду при призначенні покарання конкретній особі значно ширші, що є додатковим і дуже могутнім стимулом для корупції.

Як було зазначено вище, одним із основних чинників, що впливають на пеналізацію злочинів проти безпеки виробництва, є відношення винної особи до діяння, яке вона здійснює. Виходячи з того, що ця категорія злочинів характеризується необережною формою вини, встановлення відповідальності за їх скоєння можливо не тільки від характеру наслідків, що настали, але і від характеру самого порушення відповідних правил, тобто від усвідомлюваної і такої, що піддається суб'єктивному контролю діяльності, що передувала настанню шкоди.

Диференціацію відповідальності за необережні злочини необхідно здійснювати, на нашу думку, в залежності від виду необережності (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість). Так, необережна провина у вигляді злочинної самовпевненості полягає в тому, що винна особа усвідомлює, що порушує спеціальні правила, передбачає, що її поведінка може створити загрозу настання шкідливих наслідків і без достатніх підстав самовпевнено рахує на їх запобігання, тоді як злочинна недбалість полягає в неусвідомленому порушенні таких правил. Виходячи з приведеного витікає, що ступінь провини при самовпевненості більший, ніж при недбалості, оскільки самовпевненість пов'язана зі свідомим порушенням правил, що, у свою чергу, приводить до встановлення більш суворих санкцій.

В кримінальному кодексі України відповідальність за порушення законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці встановлено нормами, у яких законодавець не визначає форму вини, яка ним допускається. Так, у диспозиції ст. 271 визначено, що караним є діяння, яке полягає у порушенні законодавства про охорону праці «...службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого...». У диспозиціях статей 272–275 це особа, «...яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого...». У ст.ст. 13, 18 Закону України «Про охорону праці» визначено, що «роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці... Посадові особи, діяльність яких пов'язана з організацією безпечного ведення робіт, під час прийняття на роботу і періодично, один раз на три роки, проходять навчання, а також перевірку знань з питань охорони праці... Не допускаються до роботи працівники, у тому числі посадові особи, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з охорони праці...» [3], тобто відповідний суб'єкт повинен усвідомлювати, що скоює суспільно небезпечне, заборонене законом діяння, та ті наслідки, до яких це може привести. Таким чином, можна зробити висновок, що законодавець при побудові диспозицій і санкцій відповідних статей виходить з того, що за формою вини злочини проти безпеки виробництва відносяться до необережних злочинів у виді злочинної самовпевненості. На нашу думку, така позиція законодавця не забезпечує досягнення цілей і невідворотності покарання, можливість його індивідуалізації і, нарешті, економію каральних засобів.

Дійсно, злочини проти безпеки виробництва є результатом порушення відповідних законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці, причому в більшості випадків вони порушуються свідомо. Але слід враховувати і те, що на скоювання цих злочинів великий вплив нерідко робить такий стан особи, як втома, нервові перевантаження, хворобливий стан, і такі її психічні особливості, як сила волі, стійкість уваги, час реакції, самовладання і т. ін. Нарешті злочини проти безпеки виробництва часто бувають результатом порушень з боку ряду осіб, кожна з яких вносить свій «внесок» до загального результату. Таким чином, можна стверджувати, що за наявності зазначених ознак та певних обставин такі злочини можна віднести до необережних злочинів у виді злочинної недбалості.

Як свідчити вибіркоче вивчення матеріалів судової практики, порушення правил охорони праці здійснюються найчастіше у зв'язку з самовпевненістю. Проте, на жаль, суди не встановлюють вид необережності і, відповідно, не враховують його при призначенні покарання, що, поза сумнівом, знижує ефективність кримінального закону в боротьбі з даними злочинами.

Вивчення кримінального законодавства і практики його застосування відносно злочинів проти безпеки виробництва дозволяє виявити недосконалість санкцій; надзвичайно низьку вживаність кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за ці злочини; майже повна відмова практики від застосування реального позбавлення волі; мінімальні санкції при застосуванні даного виду покарання і таке інше. Це вимагає перегляду ряду санкцій в плані розширення або звуження виду і розміру покарань (введення нового виду покарань в деякі санкції, зміну мінімальних і максимальних термінів і розмірів покарань). В світлі вищевикладеного нам уявляється доцільним внесення уточнення в текст диспозицій статей, що входять в розділ X Особливої частини КК України, а також внесення доповнень в санкції цих статей.

Послідовне проведення диференціації відповідальності, яка припускає виділення складів з обтяжливими і пом'якшувальними обставинами; у залежності від виду необережності — злочинної самовпевненості або злочинної недбалості — з роздільними санкціями за них; злочинів, здійснених вперше і повторно. Така диференціація дозволить точніше визначити види і розміри покарань з урахуванням суспільної небезпеки діянь і особи злочинця.

Важливе значення має доцільне визначення видів і розмірів покарання. Так, на нашу думку, санкції простих складів слід доповнити таким видом покарання, як позбавлення права посідати певні посади або займатися певною діяльністю.

При призначенні покарання особам, винним у вчиненні злочинів, передбачених статтями 271–275 КК, судам необхідно встановлювати вид необережності (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість), яку допустив відповідний суб'єкт злочину. У разі визнання підсудного винним у вчиненні злочину необхідно враховувати цю обставину при призначенні покарання. З метою врахування цих пропозицій необхідно внести відповідні доповнення в постанову Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» [7].

Сподіваємося, що проведене нами дослідження проблем пеналізації, наукові рекомендації по конструюванню санкцій за злочини проти безпеки виробництва знайдуть своє практичне застосування.

Література

1. *Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар*. — Вид. 5-е, переробл. та доп. / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. — 800 с.
2. *Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2000 года)*. — Х.: ООО «Одиссей», 2000. — 256 с.

3. Закон України «Про охорону праці» // Законодавство України про охорону праці: у 3 т. — Київ, 2007. — Т. 1. — 340 с.

4. Закон України від 24.05.2012 року № 4837-VI «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці та охорону надр» // Голос України. — 2012. — № 108.

5. Закон України від 22 травня 2003 року № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 37. — Ст. 308.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1107 «Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки» // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 202.

7. Постанова № 7 Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09>

8. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. — Владивосток: Издательство Дальневосточного ун-та, 1987.

9. Лопашенко Н. А. Концептуальные основы уголовной политики: взгляд на проблему // Правовая политика и правовая жизнь. — 2000. — Ноябрь.

10. Российское уголовное право: Курс лекций. — Т. 1: Преступление / Под ред. А. И. Коробеева. — Владивосток, 1999. — С. 97 (автор главы — А. И. Коробеев).

Е. С. Козерацкая, старший преподаватель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПЕНАЛИЗАЦИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

РЕЗЮМЕ

Интересы защиты общества от преступлений против безопасности производства диктуют настоятельную необходимость постоянного совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с ними. К тому же на примере установленных в уголовном законодательстве санкций за эти преступления и практики их применения хорошо просматривается весь комплекс проблем пенализации общественно опасных деяний. В связи с этим нами предпринята попытка теоретического осмысления отдельных проблем пенализации преступлений против безопасности производства, с учётом их практического решения. Это дало возможность сформулировать и обосновать теоретические выводы, придать им практическую значимость и внести предложения по совершенствованию ряда норм Уголовного кодекса Украины

Ключевые слова: преступления против безопасности производства, уголовно-правовая политика, криминализация, пенализация, декриминализация, депенализация, наказание, неосторожная форма вины, общественная опасность, санкция